OPKOERS

KUNSTBESCHOUWING EN FILOSOFIE

DERDE GRAAD DOORSTROOM

EXAMENCOMMISSIE 2026 - 2027

Inhoud

Wat leer je en hoe werkt het examen? 5

Het examen in het kort 5
Hoe gebruik je deze cursus? 5

1 Kunstbeschouwing: de basisbegrippen 6

1.1 Kunst als deel van een cultuur 6
1.2 De kunstvormen 6
1.3 De middelen van vormgeving: hoe en waarmee? 7
1.4 De inhoud: wat en waarvoor? 11
1.5 De context: wie, waar en wanneer? 12

2 Het kunsthistorisch referentiekader 13

2.1 Kunst van de prehistorie (tot ca. 3000 v.C.) 13
2.2 Kunst van Egypte en het Nabije Oosten (ca. 3000–500 v.C.) 15
2.3 Kunst van de klassieke oudheid: Griekse en Romeinse kunst (ca. 800 v.C.–400 n.C.) 18
2.4 Kunst van de middeleeuwen: Romaans en Gotisch (ca. 500– 1400) 23
2.5 Kunst van de vroegmoderne tijd: renaissance, barok en neoclassicisme (ca. 1400–1800) 26
2.6 Kunst van de moderne tijd: romantiek, realisme, impressionisme (ca. 1800–1900) 35
2.7 Kunst van de 20ste eeuw: modernisme en avant-garde (ca. 1900–1970) 42
2.8 Kunst uit de hedendaagse tijd: postmodernisme (vanaf ca. 1970) 45
2.9 Het verband tussen de stromingen: kunst als reactie 45
2.10 Niet-westerse invloeden op de westerse kunst 46
2.11 Kunsthistorische elementen die kunst beïnvloeden 48
Antwoorden bij de kijkoefeningen 49

3 Kunstanalyse en kunstreflectie 51

3.1 De richtvragen van de kunstanalyse 51
3.2 Uitgewerkt voorbeeld: Guernica (Pablo Picasso, 1937) 51
3.3 Tweede voorbeeld: De Nachtwacht (Rembrandt, 1642) 51
3.4 Kunstreflectie: wat bepaalt hoe je een kunstwerk begrijpt? 52
3.5 Drie perspectieven op kunst 52

4 Filosofie: de eigenheid van de filosofie 54

4.1 Natuurwetenschappen, menswetenschappen en filosofie 54
4.2 Filosofische verwondering 54
4.3 De oorsprong van de westerse filosofie 55
4.4 Kenmerken van filosofische vragen 55
4.5 De filosofische domeinen 56

5 Wijsgerige antropologie: wat is de mens? 57

5.1 Lichaam en geest 57
5.2 Cultuur en natuur: wat is uniek menselijk? 58
5.3 Vrijheid en determinisme 59

6 Ethiek: hoe moet ik handelen? 62

6.1 Basisbegrippen 62
6.2 Twee benaderingen: descriptief en normatief 63
6.3 Gevolgenethiek (utilitarisme) 63
6.4 Plichtethiek (deontologie) 64

6.5 Deugdethiek 64
6.6 Zorgethiek 65
6.7 Ethiek en geluk 66

7 Zijnsleer: wat is werkelijk? 68

7.1 Basisbegrippen: schijn en werkelijkheid, worden en zijn 68
7.2 Immanentie en transcendentie 69
7.3 Noodzakelijkheid, toeval en doelgerichtheid 69

8 Kenleer en wetenschapsfilosofie: wat kan ik weten? 71

8.1 Bronnen van kennis 71
8.2 Waarneming en kennis: de grotallegorie van Plato 71
8.3 Rationalisme: Descartes 72
8.4 Empirisme: Locke en Hume 73
8.5 Rationalisme en empirisme vergeleken 73
8.6 Wetenschapsfilosofie: van natuurfilosofie naar wetenschap 74

9 Argumentatieleer: geldig redeneren 75

9.1 Geldig en waar 75
9.2 De vier basisvormen van voorwaardelijke redeneringen 75
9.3 Drogredenen 76

10 Politieke filosofie: hoe moet de samenleving eruitzien? 78

10.1 Individu of gemeenschap 78
10.2 Legitimiteit van de macht 79
10.3 Rechtvaardigheid en gelijkheid 79
10.4 Politieke vrijheid 81

11 Filosofische vaardigheden 82

11.1 Een filosofische vraag formuleren 82
11.2 De AUB-methode (bijlage 2) 82
11.3 Een dilemma analyseren en situeren 83
11.4 Gedachte-experimenten analyseren (bijlage 4) 84
11.5 Filosofische teksten lezen (bijlage 3) 85

12 Verdieping: bronteksten lezen en de denkers van dichtbij 86

12.1 Wijsgerige antropologie: Descartes lezen 86
12.2 De denkers over vrijheid van dichtbij 87
12.3 Ethiek: Kant lezen en drie hedendaagse denkers 88
12.4 Zijnsleer en kenleer: Plato lezen 89
12.5 Wetenschapsfilosofie: Popper lezen 89
12.6 Politieke filosofie: Rawls lezen en drie denkers van dichtbij 90
12.7 Gedachte-experimenten per domein, uitgewerkt 91

13 Begrippenlijst 93

Bronnen van de afbeeldingen 95

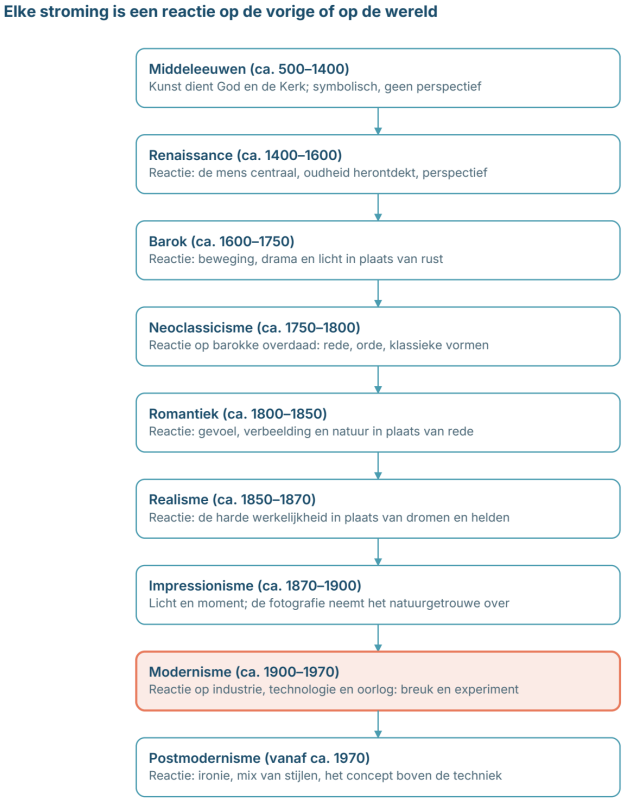
HOOFDSTUK 2

Het kunsthistorisch referentiekader

Deel 1 · kunstbeschouwing

Een kunststroming is een groep kunstenaars uit dezelfde periode die op een gelijkaardige manier werken omdat ze in dezelfde wereld leven. Een nieuwe stroming ontstaat wanneer nieuwe ideeën, technieken en werkwijzen de overhand beginnen te nemen. Om een stroming te herkennen leer je telkens twee dingen: de **context** (hoe zag de wereld eruit?) en de **vormelijke kenmerken** (hoe ziet de kunst eruit?). Op het examen krijg je een ongezien werk en moet je de stroming herkennen én uitleggen waarom.

De werken in de tabellen en bij de afbeeldingen zijn voorbeelden: je hoeft ze niet vanbuiten te kennen. Ken per stroming wel de context, de vormelijke kenmerken en de belangrijkste vertegenwoordigers, en pas die kenmerken toe op werken die je nog niet gezien hebt.

Schema: reactieketen van de kunststromingen

Lees het schema van boven naar onder: elke pijl is een reactie. Het schema geeft een overzicht. De zes reacties die je moet kunnen uitleggen, staan in de tabel bij 2.9 uitgewerkt.

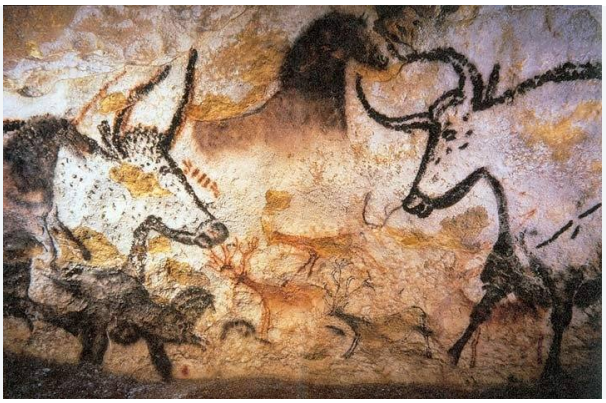
2.1 Kunst van de prehistorie (tot ca. 3000 v.C.)

Context. Mensen leven als jagers-verzamelaars in kleine groepen. Er is geen schrift. De natuur, de jacht en de vruchtbaarheid bepalen hun leven; kunst heeft waarschijnlijk een magische of rituele betekenis.

Kenmerken. Schilderkunst: grote dieren (bizons, paarden, herten) met natuurlijke pigmenten (oker, houtskool) op grotwanden; eenvoudige omtreklijnen, geen perspectief, soms gebruik van de rotsvorm om volume te suggereren. Beeldhouwkunst: kleine, draagbare vrouwenbeeldjes met overdreven heupen en borsten, symbool van vruchtbaarheid.

Werk	Plaats	Waarom typisch prehistorisch?
Grot van Lascaux	Frankrijk	bizons en paarden, natuurlijke pigmenten, geen perspectief
Grot van Altamira	Spanje	bizons in rood en zwart, rotsvorm suggereert volume
Grot van Chauvet	Frankrijk	dieren in beweging, eenvoudige lijnen
Venus van Willendorf	Oostenrijk	vrouw met overdreven vormen, symbool van vruchtbaarheid

Kijk mee

Afbeelding 1. Lascaux (Frankrijk), ca. 17 000 v.C. Oerossen in zwarte omtreklijn, kleinere paarden en herten in rood en bruin. Let op: de dieren overlappen elkaar en staan niet op een grondlijn, er is geen perspectief; de grote zwarte stier links lijkt vooraan omdat hij groter is, niet omdat hij dichterbij staat.

Afbeelding 2. Altamira (Spanje), ca. 15 000 v.C., reproductie in het museum. De bizon ligt opgerold: de schilder gebruikte een uitstulping van het plafond als buik, zodat het dier volume krijgt. Rood oker voor het lichaam, zwarte houtskool voor poten, kop en omtreklijn.

Afbeelding 3. Chauvet (Frankrijk), ca. 30 000 v.C., museumreplica. Vier paardenkoppen achter elkaar met gearceerde manen, daaronder vechtende neushoorns. De schilder veegde de houtskool uit om schaduw en diepte te maken en zette de koppen op een rij alsof ze bewegen.

Afbeelding 4. Venus van Willendorf (Oostenrijk), ca. 25 000 v.C., kalksteen, 11 cm hoog. Geen gezicht, geen voeten, wel overdreven borsten, buik en heupen: het beeldje gaat over vruchtbaarheid, niet over een individu.

KIJKOEFENING

Kunst van de prehistorie

1. Welke bouwstenen herken je in afbeelding 1? Kies: perspectief aanwezig of niet; kleuren realistisch of onrealistisch; lijn duidelijk of onduidelijk.
2. In afbeelding 2 gebruikt de kunstenaar de rots zelf. Bij welke bouwsteen hoort dat: vorm, textuur of ruimte?
3. Welke functie(s) past bij deze werken, en welke zeker niet?
4. Hoe weet je dat afbeelding 4 prehistorisch is en niet Grieks?

De antwoorden staan aan het einde van dit hoofdstuk.

2.2 Kunst van Egypte en het Nabije Oosten (ca. 3000–500 v.C.)

Context. De eerste grote beschavingen ontstaan in vruchtbare gebieden langs rivieren (Nijl, Eufraat, Tigris). Een farao of koning heeft absolute macht en wordt als goddelijk gezien. Religie en het leven na de dood staan centraal: piramides en graven moeten de eeuwigheid dienen.

Kenmerken. Strenge, vaste regels. Figuren staan **frontaal** en stijf, zonder beweging; op reliëfs en schilderingen zie je hoofd en benen in profiel, oog en schouders van voren. Belangrijke personen worden groter afgebeeld (**hiërarchisch perspectief**); de farao staat vaak even groot afgebeeld als de goden, als hun gelijke. Alles is monumentaal en symmetrisch, bedoeld om macht en eeuwigheid uit te stralen.

Werk	Kunstvorm	Regio	Waarom typisch?
Piramide van Cheops	architectuur	Egypte	gigantisch grafmonument, religieus
Tempel van Karnak	architectuur	Egypte	enorme zuilenhallen, religieuze macht
Buste van Nefertiti	beeldhouwkunst	Egypte	symmetrie en idealisering
Beelden van Ramses II in Aboe Simbel	beeldhouwkunst	Egypte	monumentaal, statig, macht en eeuwigheid
Grafschilderingen Vallei der Koningen	schilderkunst	Egypte	farao's en goden in profiel, vaste regels
Lamassu-beelden	beeldhouwkunst	Assyrië	gevleugelde stier met mensenhoofd, beschermend
Ziggurat van Ur	architectuur	Mesopotamië	trappiramide met tempel bovenop
Codex Hammurabi	literatuur	Babylon	wettekst, politieke macht
Epos van Gilgamesj	literatuur	Mesopotamië	heldendicht over leven en dood
Dodenboek	literatuur	Egypte	gids voor de reis naar het hiernamaals

HOOFDSTUK 8

Kenleer en wetenschapsfilosofie: wat kan ik weten?

Deel 2 · filosofie

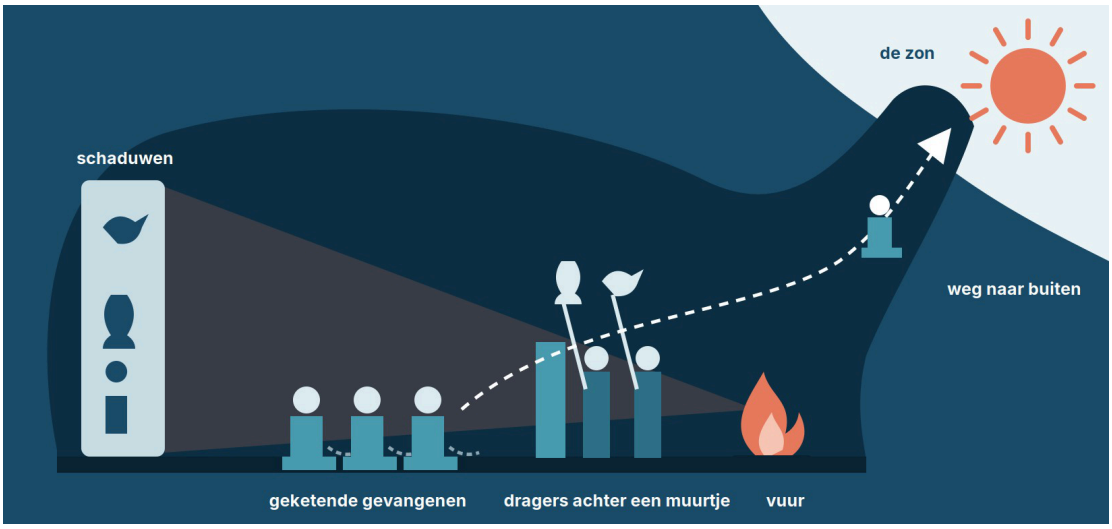
8.1 Bronnen van kennis

Waar komt wat je weet vandaan? De vakfiche onderscheidt vijf bronnen.

Bron	Uitleg	Voorbeeld	Betrouwbaar?
Zintuigen	zien, horen, voelen, ruiken, proeven	je ziet dat het regent	vaak, maar ze bedriegen soms (fata morgana, optische illusie)
Geheugen	wat je eerder leerde of meemaakte	je weet dat je gisteren naar school fietste	herinneringen vervormen en verdwijnen
Afleiding (redenering)	nieuwe kennis uit wat je al weet, via logica	alle mensen zijn sterfelijk, Socrates is een mens, dus Socrates is sterfelijk	zeker, als de premissen kloppen en de vorm geldig is
Introspectie	naar binnen kijken: je eigen gedachten en gevoelens waarnemen	je weet dat je zenuwachtig bent	direct, maar je kunt jezelf misleiden
Verhalen (getuigenis)	wat anderen je vertellen: ouders, leraren, boeken, media	je weet dat Australië bestaat zonder er geweest te zijn	afhankelijk van de betrouwbaarheid van de bron

8.2 Waarneming en kennis: de grotallegorie van Plato

Plato vertelt: gevangenen zitten vanaf hun geboorte vastgeketend in een grot, met hun rug naar de ingang. Achter hen brandt een vuur, en daartussen dragen mensen voorwerpen voorbij. De gevangenen zien enkel de **schaduwen** op de wand en houden die voor de werkelijkheid. Eén gevangene wordt bevrijd. Hij draait zich om (pijnlijk, verblindend), ziet de voorwerpen en het vuur, klimt naar buiten en ziet uiteindelijk de echte wereld en de zon. Keert hij terug om de anderen te vertellen, dan lachen ze hem uit en willen hem zelfs doden.

Schema: de grotallegorie van Plato

Element in het verhaal	Betekenis
schaduwen op de wand	zintuiglijke waarneming: wat lijkt, schijnwaarheden en meningen (doxa)
de ketens	gewoonte, onwetendheid
de klim naar buiten	de moeizame weg van de filosofie en het denken
de voorwerpen en de echte wereld	de Ideeën, de ware **kennis** (episteme)
de zon	de Idee van het Goede, bron van alle waarheid
de terugkeer	de filosoof die de anderen wil bevrijden en op onbegrip botst (Socrates)

Les: **waarnemen is nog geen weten**. Wat je ziet, is een schaduw van de werkelijkheid; echte kennis bereik je alleen met het verstand, en die weg is lastig en onpopulair.

8.3 Rationalisme: Descartes

Rationalisme = de rede (het verstand) is de belangrijkste bron van zekere kennis; de zintuigen bedriegen.

René Descartes (17de eeuw) zoekt een fundament waaraan niet te twijfelen valt. Zijn methode is de **methodische twijfel**: hij twijfelt opzettelijk aan alles wat ook maar enigszins onzeker is. De zintuigen? Die bedriegen soms, dus wantrouw ze. Mijn lichaam en de wereld? Misschien droom ik. Wiskunde? Misschien bedriegt een kwade demon mij. Maar één ding blijft overeind: **terwijl ik twijfel, denk ik; en als ik denk, besta ik.** Cogito ergo sum. Dat is de eerste zekerheid.

Vanuit dat fundament bouwt hij de kennis **deductief** op: van zekere, algemene beginselen (heldere en duidelijke ideeën, zoals in de wiskunde) leidt hij logisch verdere waarheden af, zoals het bestaan van God en daarna van de buitenwereld. Deductie = van algemeen naar bijzonder, zoals in een wiskundig bewijs: als de premissen waar zijn, is de conclusie zeker waar.

8.4 Empirisme: Locke en Hume

Empirisme = alle kennis komt uit de **ervaring** (empeiria), dus uit de zintuigen. Er zijn geen aangeboren ideeën.

John Locke (17de eeuw): de geest is bij de geboorte een **tabula rasa**, een onbeschreven blad. Alles wat erop komt, komt via de zintuigen (sensatie) en het nadenken over die indrukken (reflectie). Zelfs het idee "God" of "oneindig" is opgebouwd uit ervaring.

David Hume (18de eeuw) gaat verder: alles in onze geest zijn **indrukken** (levendige ervaringen) en **ideeën** (vagere kopieën daarvan). Een idee waar geen indruk bij hoort, is leeg. Zo ontdekt hij dat we van "oorzaak" geen indruk hebben: we zien alleen dat de biljartbal telkens rolt als hij geraakt wordt; de "noodzaak" is een gewoonte in ons hoofd. Daaruit volgt het **inductieprobleem**: uit "de zon kwam elke dag op" volgt niet logisch dat ze morgen opkomt.

De empirist werkt **inductief**: uit veel afzonderlijke waarnemingen leid je een algemene regel af. Honderd witte zwanen gezien, dus alle zwanen zijn wit. Inductie geeft waarschijnlijkheid, geen zekerheid (de zwarte zwaan in Australië).

8.5 Rationalisme en empirisme vergeleken

	Rationalisme	Empirisme
Bron van kennis	de rede, aangeboren ideeën	de zintuigen, ervaring
Methode	**deductie**: van algemene zekerheden naar bijzondere conclusies	**inductie**: van veel waarnemingen naar een algemene regel
Model	wiskunde	natuuronderzoek
Zekerheid	zeker, als je van heldere beginselen vertrekt	waarschijnlijk, nooit volledig zeker
Zintuigen	onbetrouwbaar	de enige toegang tot de wereld
Vertegenwoordigers	Descartes (ook Spinoza, Leibniz)	Locke, Hume (ook Berkeley)

VOORBEELD

Rationalisme of empirisme?

"Ik weet dat 2 + 2 = 4 zonder het ooit te tellen" is rationalistisch. "Ik weet dat vuur brandt omdat ik me verbrand heb" is empiristisch. "Een arts stelt een diagnose op basis van duizenden eerdere patiënten" is inductief en empiristisch. "Een rechter past de wet toe op dit geval" is deductief.